

FREE RELATIVE CLAUSES WITH QUANTIFICATIONAL READING IN OLD ROMANIAN

Mihaela Gheorghe, Prof., PhD, "Transilvania" University of Braşov

Abstract: A rather extensive literature deals with the semantic properties of free relatives (FR) with 'ever'. Investigations focus mostly on the variation between definite and universal readings of FRs, in an attempt to correlate the occurrence of the morpheme ever to the quantificational force, and on the idea that identity vs. free-choice reading of FRs with 'ever' is determined contextually.

The present work explores the contextual features that might be responsible for the quantificational reading of some plain FRs in old Romanian. In the 16-th century, 'ori'-Rel words (compound relative words with indefinite value, equivalent to the English Rel-ever: oricine/oarecine 'whoever', orice 'whatever', oricum 'however' etc.) only accidentally occur as relative connectors in Romanian original texts. Still, in the absence of an 'ori'- operator (Engl. 'ever'), many FRs acquire quantificational reading. The paper attempts at identifying the contextual factors that may be responsible for triggering the quantificational reading of plain FRs in old Romanian.

Keywords: Free relative clauses, old Romanian, quantificational force, indefinite relative words

1. Introducere

Numeroase lucrări din literatura lingvistică anglo-saxonă se ocupă de proprietățile semantice ale relativelor libere (FR) al căror conector este un compus cu particula *ever*. Cercetările se concentrează mai ales asupra variației între citirea definită (Jacobson 1995, Grosu 1996, Grosu & Landman 1998) și cea universală a relativelor libere (Larson 1987, Iatridou & Varlokosta 1998), în încercarea de a găsi o corelație între ocurența morfemului *ever* și forța cuantificațională (Jacobson 1995). Pentru Dayal (1997), citirile de tip *identitate* vs. *liberă-alegere* ale FR cu *ever* se determină contextual (FR cu *ever* sunt descrieri definite ce pot dobândi proprietăți de universale în context generic). Pentru von Fintel (2000), *ever* este un operator de presuposiție, care induce citiri diferite: când baza modală este epistemică, rezultă o citire de tip *ignoranță*, în timp ce o bază contrafactivă conduce la o citire de tip *indiferență*. Tredinnick (2005) investighează interacțiunea acestor 'nuanțe modale' (*ignoranță* sau *indiferență*) din perspectiva forței cuantificaționale (definită sau universală) în FR cu *ever*. Pentru Sternefeld (2005), Hinterwimmer (2008), Lauer (2009) efectele variației cuantificaționale în FR cu *ever* se asociază cu diferite proprietăți semantice (singular indefinit sau plural nud).

Asumând calificările din literatură referitoare la relativele cu citire cuantificațională și considerându-le valabile și pentru construcțiile echivalente din română, lucrarea de față își propune să confrunte aceste structuri marcate ca indefinite (cu conector relativ de tip 'ever') cu o serie de structuri relative libere nemarcate pentru indefinitudine, dar care au contextual citire cuantificațională. Ne propunem să identificăm factorii care ar putea fi responsabili de echivalența semantică a relativului nemarcat cu un relativ indefinit și, implicit, de citirea modală a construcției, înregistrată, mai ales în texte originale, încă din prima perioadă a românei vechi (sfârșitul secolului al XVI-lea – prima jumătate a secolului al XVII-lea). În acest tip de texte, în perioada pe care o avem în vedere, cuvintele relative cu *ori* (*oricine/oarecine, orice, oricum* etc.) apar accidental în ipostaza de conectori relativi. În aproximativ 60 de pagini de documente originale (DÎ), se găsește un singur exemplu (1), iar în prefețele și epilogurile textelor coresiene nu se înregistrează nicio ocurență.

- (1) (...) și am dat toată partea mea de moșie din Sărăcinești, **oarecâtă** să va afla de preste tot hotarul (...). (DÎ.1594: X)

În absența unui operator de tip *ever* (*ori-*), numeroase FR din aceste texte au, totuși, citire cuantificațională, asociată fie cu nuanța modală *ignoranță* (2a) fie cu cea de tip *indiferență* (2b) (cf. von Fintel 2000):

- (2) a. *Ci le-am lăsat lor și feciorilor lor și nepoților lor, cine se va alege d<e> ei.* (DÎ.1591-1600: VIII) – parafrazabil prin „oricine = referent indefinit și neidentificabil”

b. *Iară cine s-ară scula (...) să nu aibă treabă cu această moșie (...).* (DÎ.1594: X) – parafrazabil prin „oricine = referent indefinit și indiferent”

Înainte de a încerca să surprindem cele mai importante componente ale mecanismului contextual responsabil de această citire, și anume acei factori care declanșează citirea cuantificațională a unei FR nemarcate în româna veche, considerăm necesară o scurtă trecere în revistă a caracteristicilor structurilor relative cu conector indefinit în perioada veche.

2. Sistemul de conectori relativi în prima perioadă a românei vechi. Relativele indefinite

În româna veche, pe lângă formele existente și astăzi (conectori pronominali: *cine, de*, pronominali și adjectivali: *care, ce, cât*, conectori adverbiali: *unde, când, cum, cât*) funcționau doi conectori adverbiali ieșiți din uz: *i(u)o* (< lat. *hic ubi*, „unde”) sau care au astăzi o utilizare limitată: *încotro*, precum și o serie de clișee, de grupări cu caracter cvasi-locuțional (*ainte de ce* („când”), *în ce obraz* („cum”), *în ce chip* („cum”), *în dzi ce* („când”), utilizate mai ales interogativ, dar care apar și în construcții relative libere.

Paradigma relativelor indefinite este insuficient fixată în secolul al XVI-lea, astfel, în vreme ce sunt aproape inexistente în textele originale, în traduceri alternează (de multe ori în același text) forme pronominale (3a-c) sau adjectivale (3d) compuse cu *ori-/oare-* și grupări de tipul *vare* + cuvânt relativ (4a-d):

- (3) a. *Și amu [oarecui va fi rușine de mine și de cuvintele mele în ruda aceasta curvarnica și păcătoasă], și Fiiul Omenesc rușina-va el când va veni în slava Părintelui lui cu îngerii sfinți.* (CC¹.1567-8: 190r)

b. *Mai al său easiteș / [Oarecâte va face]* (GB. 223v-225r)

c. *De unde învățăm cât mare lucru iaste credința dereaptă, cum [oare ce cearem] și creadem n-are cum să nu asculte Dumnezeu.* (CC¹.1567-8: 65r)

d. *[...] unde nu iaste credința dereaptă, acolo [oare ce bine fac oamenii], lu Dumnezeu nu plac* (CC¹.1567-8: 237r)

- (4) a. *Că [varece vrem ceare pre voia Lui], asculta-va noi.* (CPr.1563: 203)

b. *E [varecine va veni cătră voi] și aceasta învățatură nu va aduce, nu-l priimiți el în casă și sărutare lui nu-i grăireți.* (CPr. 1563, p.206)

c. *Și nu iaste de la altul spasenie, nece nume [varecarele să fie supt ceri dat întru oameni], ce de El cade-ne-se a ne spăsi noi.* (CPr.1563: 14)

d. *Iară la masa sufletească [varecite să vor fi puse], mai mult nu ajung, că nu scade neci dinioară înțeleagerea aceii mease, ce cu mult mai mult se înmulțesc și cresc.* (CC².1581: 291)

Compusele cu *vare-* au un grad de sudură mai scăzut decât formele cu *ori-*. Faptul acesta este pus în evidență nu numai prin oscilația, chiar în același text, a două variante grafice (cf. (3a,b) și (4a-d) vs. (5a-c)), dar și prin exemple precum (6a-c), în care relativul este inclus într-un grup prepozițional, iar constituentul cu valoare cuantificațională, având în acest stadiu al limbii un mai mare grad de libertate, modifică întregul GPrep.

- (5) a. *N-avăm nemica ce n-am luat de la el; că [vare ce poate gândi omul], toate au luat de la el.* (CC¹, 1567, 89r).
- b. *Doamne, Dumnezeu lu Avraam și a lu Isac și a lu Iacov, luminează mintea acestor cu darurile Duhului Sfânt, cum [vare ce bine ei vor auzi] și vor învăța pre aceia, să poată împlia aceia cu faptele, pren fiul tău cel sfânt Iisus Hristos, Domnul nostru.* (CM.1567-1568: 260r)
- c. *Iară Dumnezeu zice cum proclat și blăstemat {e} tot omul [vare cine nu ține toate porîncile sale care sînt scrise în cartea Legiei].* (CM.1567-1568: 264r)
- (6) a. *[Vare [G_{prep} în ce chipu] e beseareca sfîntă supt ținutul Domnului nostru lu Iisus Hristos], în acela chip fie și muiarea supt ținutul bărbatului său, cu toată ascultătura și îngînditura.* (CM. 1567-1568: 261v)
- b. *[...] pentru aceia cetind toți [vare [G_{prep} în ce mînă va sosi]]* (PO.1582: 11)
- c. *Așa și noi, carei sîntem cu ceva dăruiți de la Dumnezeu, cu mîndrie sau cu bogăție, cu marhă, cu bani sau [vare [G_{prep} cu ce cînst] în ceastă lume, pre mișei, pre săraci, pre dosădiți să nu-i urîm], ce, cum învață Pavel, să ținem pre toți mai buni decît noi* (CC¹.1567: 63v)

Exemplul (7) arată că același mecanism era activ și în cazul nedefinitelor nerelative, deci fenomenul ține de gramaticalizarea acestor forme (cf. Haspelmath 1997: 148; a se vedea și Haspelmath 1997: 263, unde se prezintă fișa tipologică a românei).

- (7) *A treia: cum păcătoșii să nu fugă de la Hristos, [vare cîte păcate au, mari și multe]* (CC¹.1567-8: 112r)

Izolată, relativul indefinit compus apare și în relativă cu antecedentul *tot*, într-o construcție pleonastică, în care *varece* este echivalent al lui *ce*:

- (8) *Și acea piatră care-am pus pre semn, casă lui Dumnezeu să fie și în tot [varece veri da mie], dejmă da-voiu ție.* (PO.1582: 96)

Acest exemplu este interesant, pentru că, așa cum vom vedea *infra* 3, asocierea cu cuantificatorul universal *tot* este frecventă în cazul FR nemarcate.

Relativele indefinite compuse cu *ori-/oare(-)/vare(-)* au și corespondente adverbiale:

- (9) a. *Și iarăș dzise: "Când e sărăciia cu bucurie, pohtit lucru [oarecum easte în lume și bun].* (FD. 1592-1604: 505r)
- b. *Derept aceaea, aduceți-vă aminte că voi [oarecând √ păgâni în trup], ceia ce piiale-denainte chemați erați, ce se chema după trup, ce cu mâna se face.* (CPr.1563: 418)
- c. *[...] învățătura de preacinstita taină, ce se zice de trupul și de sîngele lu Hristos, [vare de cîte ori creștinii credincioșii gătescu-se a lua sfînta cuminecătură, trupul lu Hristos]* (CC².1581: 115)
- d. *Cum zice Iisus Hristos (Marco): "Pasă, [vare cît ai vinde], și dă mișeilor, și veri avea vistiari la ceriu";* (CC¹, 1567, 114r)

3. Relative indefinite nemarcate

Așa cum arătam în introducere, în texte din prima perioadă (mai ales în texte originale – documente sau predoslovii ale textelor coresiene) se întîlnesc situații în care, cu valoarea de astăzi a indefinitelor relative, funcționau relative pure, al căror sens cuantificațional, în absența particulei purtătoare a semnificației „liberă alegere”, se decodează contextual. În absența unui conector specializat, forța cuantificațională a relativelor libere cu citire universală / epistemică de liberă alegere (‘free choice’) rezidă într-o serie de factori contextuali.

Plasarea relativei (de regulă în poziție sintactică de subiectivă) în raport cu matricea într-un tipar retoric specializat în textele cu caracter sentențios cum sunt textele coresiene, bunăoară, favorizează citirea relativului ca un cuantificator de liberă alegere:

(10) a. **Cine** va creade și va fi botezat ispășit va fi; **cine** iară nu va creadem perit va fi (CCat. 1560.Prefață: 11r)

b. **Cine** iubeaște muiarea sa, pre sine iubeaște, că nimea nici dinioară trupul său nu uraște, ce-l hrăneaște și-l miluiaște, ca și Dumnezeu beseareca. (CM. 1567-1568: 261v)

În relative multiple (cf. Stan 2012; Gheorghe 2013) cum sunt construcțiile de sub (11a,b), la citirea modală cuantificațională a relativului contribuie și aglomerarea de conectori.

(11) a. *Ce, carei vor căuta, afla-vor că bățătorilor deșchide-le-se-va și **cine ce** va ceare da-i-se-va* (CC².1581.Predoslovie: 7)

b. **Cine de ce-ți va lua, nu întreba!** (CC².1581: 313)

Activarea sensului indefinit se realizează și în limba vorbită contemporană în construcții de acest tip:

(12) a. **Facă cine ce-o vrea!**

b. *S-au dus **care încotro**.*

Exemplele de sub (13) arată că, pe lângă antepunere, de citirea modală a relativei sunt responsabile și modul și timpul din matrice (întotdeauna indicativ viitor sau imperativ, în consecvență cu trăsătura semantică a indefinitelor de citire liberă de a se activa în contexte *irealis* (cf. Haspelmath 1997: 120 ș.u.)). Alegerea imperativului sau a viitorului indicativului în regentă exprimă ideea că, în ciuda lipsei de informație în legătură cu setul de entități asociat variabilei, vorbitorul e hotărât să acționeze, astfel extensia acestui set de entități îi este indiferentă.

(13) a. [...] *alta rog pre domneta Mihail voievod pântru acea țară, să-i dai și domneta, iară domneta **ce** veri pohti de la mine, eu **totu-ți** voiu da domnetale.* (DÎ, XXXI)

b. [...] *ce, într-aceaea noi, **de ce** ne-au fost pohta am scris **tot** într-această carte ce am trimes la domneavoastră.* (DÎ, XXXI)

c. *iară, **ce** veri pohti, **tot** va fi pre voie domnetale, și-ți voiu da încă mai multu decât veri pohti.* (DÎ.1600: XXXII)

d. *iară domneta, **ce** veri zice, nu vom ieși din cuvântul domnetale;* (DÎ.1600: XXXII)

e. *Și **cum** veți face, nevoiți să faceți curându în **ce chipu** veți face ca să poată ieși acestu tiranu den mijloc, că, de-ară ieși elu, noi amu hălădui și amu avea pace și toată lumea ară fi în pace.* (DÎ.1599: XVIII*)

f. [...] *noi de toate bine pre rând am înțeles și **ce** poruncă ne-au trimes noi **încă** am socotit cu credincioșii noștri [...] ce cum iaste prent-alte țări și cum au fost tocmeala mai deinte vream;* (DÎ.1600: XXXI)

Pe lângă cadrul temporal-modal, la extensiunea relativului contribuie, în numeroase dintre aceste exemple, corelative cu valoare de cuantificatori universali (13a-c) sau adverbe de intensificare (13f).

Citirea indefinită a relativului este posibilă însă și în context de indicativ prezent, dacă relativa este apozitivă (14a) sau continuă o serie enumerativă (14b):

(14) a. *Și, după aceaea, noi, frații domnilor-voastre, **câți** ne aflamu acum acicea, în Țeara Muntenească, dămu în știre domnilor-voastre [...].* (DÎ.1599: XVIII*)

b. *deci pre unde află sau dobitocu sau pâine sau **ce** voru afla totu iau cu sila.* (DÎ. 1599: XVIII*)

În exemplul de sub (15) se cumulează mai mulți factori contextuali: conjunctiv cu valoare de imperativ în regentă, enumerare, antecedent cuantificator universal și adverb de întărire:

(15) *Ci foarte ne rugămu domnilor-voastre, ca iubiți fraților noștri, să nu pregetați, ci să umblați și să meargeți și la luminatul craiul leșescu și la mările cântelerul și **pre***

la toți cine veți ști și **nevoiț și cum** veți tocmi și **de noi să fie tocmit** [...] (DÎ.1599: XVIII*)

Corelativul FR cu citire cuantificațională poate fi și un demonstrativ. Exemplul (16a) are o structură similară cu cea de sub (16b), aparținând aceluiași text, dar în care relativul este un indefinit marcat:

- (16) a. **Și cum** ai slobozit jidovii **pren Marea Roșie den putearea lu Faraon împărat, în acela chip** slobozește și **pre aceștea, în zioa de județ, den putearea dracului, pren fiul tău cel sfânt 260v}** Iisus Hristos, Domnul nostru. (CM. 1567-1568, 260r-260v)
- b. **Vare în ce chipu e beseareca sfântă supt ținutul Domnului nostru lu Iisus Hristos, în acela chip** fie și muiarea supt ținutul bărbatului său, cu toată ascultătura și îngînditura. (CM. 1567-1568, 261v)

Concluzii

În condițiile în care în româna din secolul al XVI-lea (și prima jumătate a secolului al XVII-lea), sistemul conectorilor relativi indefiniți nu era încă suficient fixat, alternând forme compuse cu grupări a căror organizare internă permitea și inserarea altor constituenți, am înregistrat, mai ales în texte originale (deci neinfluențate de tipare ale unor modele străine), o relativă frecvență a construcțiilor relative libere cu citire modală cuantificațională realizată în absența oricărei mărci indefinite asociate relativului. Citirea lor indefinită (confirmată în textele coresiene și de existența unor variante cu similare cu relativ indefinit) este declanșată contextual prin: (i) organizarea sintactică în tipare retorice specializate (postpunerea matricei), (ii) cadrul modal-temporal (viitor indicativ în FR și imperativ în matrice), (iii) corelative (cuantificatori universalii sau demonstrative), (iv) plasarea FR în serie enumerativă sau în apozitie. În unele situații, se înregistrează chiar un cumul de factori contextuali dintre cei enumerați mai sus. Deloc întâmplător, aceste mijloace contextuale pentru exprimarea indefinitudinii sunt conservate și în registrul popular al românei contemporane.

Surse

- CC¹.1567-1568 Coresi, Tâlcul Evangheliilor. Ed.: Coresi, *Tâlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ed. V. Drimba, București, Editura Academiei, 1998, p. 31-187
- CC².1581 Coresi, *Evanghelie cu învățătură* (Brașov). Ed. S. Pușcariu, Al. Procopovici: Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură*, București, 1914
- CCat. 1560. Coresi, Catehism (Brașov). Ed.: Al. Roman-Moraru, 1982 in I. Gheție (coord.), *Texte românești din secolul al XVI-lea*. I. Catehismul lui Coresi; II. Pravila lui Coresi; III. Fragmentul Todorescu; IV. Glosele Bogdan; V. Prefețe și Epiloguri, București, Editura Acadmiei Române, 1982, p. 21–97.
- CM.1567-1568 Coresi, *Molitvenic*. Ed.: Coresi, *Tâlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ed. V. Drimba, București, Editura Academiei, 1998, p. 189-211
- CPr.1563 Coresi, *Apostol*. Ed. I. Bianu, *Texte de limbă din secolul XVI, IV, Lucrul apostolesc tipărit de diaconul Coresi la 1563*, București, 1930
- DÎ *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gh. Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Al. Mareș, Al. Roman-Moraru, București, Editura Academiei Române, 1979
- FD. 1592-1604 *Floarea darurilor*. Ed.: Alexandra Roman Moraru, București, Minerva, 1996 (Cele mai vechi cărți populare, I), p. 119–82.
- GB *Glose*. Ed.: I. Gheție (coord.), *Texte românești din secolul al XVI-lea*, București, Editura Acadmiei Române, 1982, p. 422–38.
- PO.1582 *Palia de la Orăștie*. Ed. V. Pamfil, București, Editura Academiei Române, 1968.

Referințe:

Dayal, 1997 Veneeta Dayal , “Free Relatives and Ever: Identity and Free Choice Readings,” *SALT Proceedings*, p.99-116.

Gheorghe 2013 Mihaela Gheorghe, „Parametrul deplasării multiple a elementului WH (interogativ/ relativ). Observații privind structurile cu grup interogativ/relativ multiplu în limba română veche”, în *Limba română*, LXII, nr. 2, aprilie – iunie 2013, p. 240–246

Grosu & Landman, 1998 Alexander Grosu and Fred Landman, ”Strange Relatives of the Third Kind”, *Natural Language Semantics* 6: p. 125-170.

Grosu, 1996 Alexander Grosu ”The Proper Analysis of ‘Missing-p’ Free Relative Constructions”, *Linguistic inquiry* 27: p. 257-293.

Haspelmath, 1997 Martin Haspelmath, *Indefinite Pronouns*, Oxford, Oxford University Press.

Hinterwimmer, 2008 Stefan Hinterwimmer, ”Why Free Relatives Sometimes Behave as Indefinites”. In T. Friedman and S. Ito (eds.), *SALT XVIII*, Ithaca, NY: Cornell University, p. 411-428.

Iatridou & Varlokosta 1998 Sabine Iatridou and Spyridoula Varlokosta, ”Pseudoclefts crosslinguistically”, *Natural Language Semantics* 6, p. 3-28.

Jacobson, 1995 Pauline Jacobson, ”The Quantificational Force of Free Relative Clauses”. in: E. Bach et al., eds., *Quantifiers in Natural Languages*, Vol. II. Kluwer, Dordrecht, p. 451–486.

Larson, 1987 Richard Larson, ”’Missing prepositions’ and the analysis of English free relative clauses”, *Linguistic inquiry* 18: p. 239-266.

Lauer, 2009 Sven Lauer, ”Free Relatives with *-ever*: Meaning and Use”, <http://www.stanford.edu/~svlauer/output/Lauer-EVER-free-relatives.pdf>

Stan 2012 Camelia Stan, „Elemente de sintaxă diacronică: structurile interogative/relative multiple”, în Oana Chelaru-Murăruș, Maria Cvasnâi Cătănescu, Claudia Ene, Camelia Ușurelu, Rodica Zafiu (eds.), *Text și discurs: omagiu Mihaelei Mancaș*, București, Editura Universității din București, 433-437

Sternefeld, 2005 Wolfgang Sternefeld, ”Do Free Relative Clauses Have Quantificational Force?”, in H.-M. Gaertner, S. Beck, R. Eckardt, R. Musan and B. Stiebels (eds.), *Between 40 and 60 Puzzles for Krifka*, <http://www.zas.gwzberlin.de/publications/40-60-puzzles-for-krifka/pdf/sternefeld.pdf>.

Tredinnick, 2005 Victoria Tredinnick, ”On the Semantics of Free Relatives with *-Ever*”, PhD Diss, Pennsylvania University, <http://www.ling.upenn.edu/~victoria/diss-dbl.pdf>